

MATERIÁLY

LUDMILA SÝKOROVÁ

SYNTAKTICKÝ VÝVOJ BEZPŘEDLOŽKOVÉHO ADNOMINÁLNÍHO GENITIVU V STŘEDOBULHARSKÝCH EVANGELIÍCH

Mezi staroslověnštinou, která se pokládá za nářečí bulharsko-makedonské, a novou spisovnou bulharštinou je velký rozdíl. Jedním z charakteristických znaků novobulharského jazyka je ztráta jmenné flexe. Jazykověda si již dlouhou dobu klade otázku, jaké byly příčiny tohoto procesu a jaký byl jeho průběh. K tomu, aby bylo možno správně odhalit, které faktory způsobily tak hluboké změny v gramatickém systému bulharštiny, je třeba důkladného studia vnitřních i vnějších dějin bulharského jazyka i jazyků národů, jež žily a žijí na Balkáně. Na tuto otázku nebyla dosud dána uspokojivá odpověď.

Můj článek chce přispět k poznání toho, jakým způsobem se odráží vývoj od starobulharského jazyka k novobulharskému v evangelních textech 12. a 13. století.¹ Především budu sledovat ty syntaktické jevy, které by mohly spolupůsobit při zániku deklinace v bulharštině, dále procesy, které vedly ke vzniku novobulharských přivlastňovacích zájmen, a povšimnu si také vývoje číslovek v samostatný slovní druh.

Ze staroslověnských památek jsem excerpovala úplně kodexy Zografský a Mariánský, ze středobulharských textů Vračanské evangelium, Dobřejšovo evangelium (zkracuji Dobř), Evangelistář 397. U Assemanova evangeliáře a Savviny knihy jsem provedla jen excerpci paralelních míst. Doklady z Dobromirova evangelia čerpám z Jagićova rozboru tohoto rukopisu.² Dečanské evangelium cituji podle Jagićova vydání kodexu Mariánského. Vulgátu a Italu uvádím z „*Librorum sacrorum latinae versionis antiquae seu vetus Italica*“, Paris 1751. Z řeckých vydání bible používám Merkova a doplňuji je variantami Sodenovými.

Z období středobulharského (tj. ze 12. až 14. století) se zachovaly především texty obsahu náboženského. U těchto památek se dá již předem předpokládat, že vliv živého jazyka na ně bude nepatrný, neboť to byly knihy posvátné, a že se bude projevovat v „chybách“, za něž se opisovači omlouvají. Vedle vlivu živé bulharské řeči je třeba počítat s možností dodatečné úpravy překladů podle řeckých předloh a nesmíme zapomínat ani na různost prostředí, v nichž texty vznikaly nebo byly opisovány (např. o evangeliáři Vračanském se soudí, že je to bulharský přepis ruského originálu). Všechny tyto skutečnosti napovídají, že mluvená řeč se již v té době pravděpodobně od řeči psané značně odlišovala, ale že se její vývoj nemusel přímočaře odrážet ve vývoji jazyka církevních památek.

1. Genitiv a adjektivum. Adnominální genitiv a denominální adjektivum stojí vedle sebe jako syntaktická synonyma už od předhistorických dob jazyků slovanských. V starší době se užívalo adjektiva častěji než dnes, a to i v případech, kde je dnes pravidlem pouze genitiv, srov. např. stsl. Lc 1,69, *въ domu двѣхъ отрока своего* Z.

Konkurence genitivu a adjektiva pokračuje i ve středobulharských evangeliích. Stejně jako ve staroslověnštině bývá tam význam příslušnosti nebo vlastnictví vyjadřován posesivním adjektivem, jestliže je vlastník označen holým jménem osoby nebo živočicha, např. Mc 1,16 *видѣ... i андрѣа брата симона* Z M × *брата симонова* Dobř *εἶδεν... καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν Σίμωνος*. Jde-li o jméno neží-

votné, používá se pro vystižení příslušnosti adjektiv jiných, a to hlavně na *ωντ*, např. Mc 12,2 *da... priemetz otz plodz vinograda* Z M × *da priimetz plodz vinogradnyj* Dobř *iva... λάβη ἀπό τῶν καρπῶν τοῦ ἀμπελώνος*.

V středobulharských památkách adjektiva přibývá. Ojedinele se objevuje na místech, kde stává u jmen genitiv množství nebo genitiv celkový (např. Mt 8,30). Nikdy nedochází k záměně genitivu adjektivem u číslovek a kvantitativních adverbíí. Jak ukazuje R. Večerka,³ na užití přivlastkového genitivu nebo adjektiva působily především potřeby sémantické; zejména šlo o jednoznačné vyjádření čísla. Posesivních adjektiv se užívá v staroslověnsčině hlavně pro přivlastňování jednotnému číslu. Jde-li o plurál nebo duál, zůstává genitiv. Můj materiál tyto závěry potvrzuje. Z dokladů, které vypočítávám, pouze v sedmi případech je užito adjektiva při přivlastňování množnému číslu, z toho čtyři substantiva jsou životná a tři neživotná. Středobulharské texty mají adjektivum proti genitivu textů staroslověnských v těchto případech: Mt 8,30 *bě že dalecé otz neju stado sviniu mnogo pasomo* Z A M S × *stado svinoe* Vr *ἀγέλη χοίρων πολλῶν*; — Mt 10,5 *i vь gradz samarěnz ne vьniděte* Z M A S × *samaraiskiy* Vr *πόλιν Σαμαριτῶν*; — Mc 1,16 *vidě... i anedrea brata togo simona* Z M × *simonova* Dobř *τὸν ἀδελφὸν Σίμωνος*; — Mc 12,2 *da priemetz otz plodz vinograda* Z M × *da priimetz plodz vinogradnyj* Dobř *iva λάβη ἀπό τῶν καρπῶν τοῦ ἀμπελώνος*; — Mc 12,9 *četo ubo sьtvoritъ gь vinograda* Z M × *vinogradnyj* Dobř *ὁ κύριος τοῦ ἀμπελώνος*; — Lc 6,4 *i chléby předloženzě estz* Z A M × *predloženyj* Vr *τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως*; — Lc 20,13 *reče gь vinograda* Z M × *gь vinogradnyj* Dobř *ὁ κύριος τοῦ ἀμπελώνος*; — Lc 22,1 *približaazhe že se prazdnikъ oprěsnockъ* Z M × *oprěsnocky* Dobř *ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων*. — Nejasný je doklad Mt 26,31: *i razidotz se ovce stada* Z M × *ovce i stad* Dobř × *ovco stadnyj* Vr *καὶ διασκοπισθήσονται τὰ πρόβατα τῆς ποιμνῆς*. — Úplně jiný překlad má v tomto verši A: *i razidotz se ovce stada*, chápano jako genitiv množství, proti němuž stojí v S výjimečně adjektivum *ovca stada*. Tvar v Dobř nemůžeme přesně určit.

Středobulharské texty mají genitiv proti adjektivu evangelií staroslověnských na místech Mc 14,4 *vь čemь gybělъ si chrizmatnaě bys* Z M × *gybělъ mira sego* Dobř, J 12,3 *chramina že isprětni se otz voně chrizmatnyje* Z M × *mirnyje* A S × *voně masti blagovonьnyje* Dobř. V obojím případě jde spíše o rozdíl stylistický.

Některé staroslověnské a některé středobulharské texty mají genitiv a jiné adjektivum v těchto dokladech: Mt 10,42 *i iže kolizьdo napoitъ... časq studeny vody tokto vь imě učeniče* Z × *učenika* A M Dobř Vr × *učeniku* S *ὄνομα μαθητοῦ*; — Mt 15,39 *i pride vь předěly magdalanьsky* Z M A Dobř × *mozdalamъ* S × *magdalinьsky(chь)* Vr *τὰ ὄρια Μαγαδάν*; — Mt 23,35 *da pridetz na vy vsěka krъvъ pravednika* Zb × *pravedьna* A M × *krъvъ pravednicъ* Vr *αἷμα δίκαιων*; — Mt 26,63 *ašte ty esi chъ snъ bžii* Z M S × *ba živaago* A Dobř Vr *ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ*. Mezi doklady tohoto druhu můžeme zařadit dále Mc 2,26 Z A M Dobř × S Vr; Lc 1,27 — v Z nelze rozhodnout, zda tvar *daŋa* je zkratkou adjektiva či genitivu, A M Dobř Vr mají adjektivum; Lc 1,69 M × Z Dobř; Lc 4,22 Vr Dobř × S × A M mají poněkud odchylný překlad; Lc 6,17 Z M S Vr E 397 × A; Lc 8,32 Z A M × S Vr; Lc 10,19 Dobř M × Z A S Vr; Lc 20,10 M Dobř × Z; J 6,48 Z M A Vr × Dobř; J 18,26 Dobř × Z A M S Vr. Ve verši Lc 3,4 *ěko že estz p'sano vь kьniqachъ slovesъ isaije proroka* mají Z M genitiv A adjektivum *slovesъnyichъ*, Dobř překládá dativem sg. *slovesy*, Dobrom dativem plurálu *slovomъ*, S má místo toho překlad *slovo isaiemъ prkcom glqštъmъ εν βιβλων λόγων Ἡσαίου τοῦ προφήτου*.

Středobulharské evangelní texty dotvrzují, že se rozšiřuje vyjadřování holého

přivlastku adjektivem proti genitivu častějšímu ve starších památkách. Na několika místech se vyskytuje proti genitivu a adjektivu také dativ, o tom se však zmíním až v oddíle o dativu.

2. Genitiv a posesivní zájmena. Při srovnávání středobulharských a staroslověnských textů dospíváme k zajímavým zjištěním o užívání přivlastňovacích zájmen, hlavně pokud jde o posesivní zájmeno třetí osoby. Kiril Mirčev⁴ dokládá, že se ve staroslověnských textech vyskytuje běžně střídání mezi přivlastňovacími zájmeny 1. a 2. osoby v sg. i pl. a zvrtným posesivem *svoi* ve vztahu k subjektu.

Nenajdou se však téměř případy, kdy se střídá se zvrtným posesivem zájmeno třetí osoby. Výjimek je málo. V evangelích textech jde pouze o místa Mt 3,4, kde je užito přivlastňovacího zájmena v A (*samže ioanъ iměaše rizq svojq . ot vlasz velbbqzđzъ . i poešz usniēnz o črěslěchъ svoichъ*), zatímco S a Deč mají genitiv (*samъ že ioan iměše rizq svojq otъ vlasz velbbqzđzъ . i pojašz usnijanz o črěslěchъ ego*), dále Mt 4,21, kde je v S užito proti zájmenu dativu (*zavazajqšta mreže svoje Z A × mreže ima S*). Mirčev se domnívá, že zájmena *svoi* by se mělo užít i v Mt 13,43, ale všechny staroslověnské i středobulharské texty tam mají genitiv *ichъ*. Na základě několika dokladů vyvozuje Mirčev společné vývojové tendence mezi latinou a staroslověňštinou. V evangelích textech je však více případů střídání zvrtného posesiva s genitivem, než kolik jich uvádí Mirčev. (Cituji je níže.) — B. Conev si rovněž všímá užívání zvrtného posesiva.⁵ Upozorňuje na některé případy, kdy se Vračanské evangelium sice shoduje se staroslověnskými texty v užití zájmena *svoi*, kde bychom však očekávali genitiv *ego*. Jsou to místa Mt 27,19; Mt 27,31; Mc 8,27; Lc 8,41; Lc 11,11 a snad i některá jiná. Domnívám se, že u těchto dokladů není třeba vyžadovat genitiv. V případě Mc 8,27 proniká jasně význam zájmena *svoi* jako „vlastní“, i když v řeckém textu není *ιδιος*, ale *αυτου*: *izide vsъ . i učenici ego. Vъ stranu kesarije filipovy. I na pęti vъprašaše učeniky svoje glę*. Poněkud jiný je doklad Lc 11,11, u něhož je třeba vycházet ze zaměření projevu: *Kotorago že ot vasъ . u oca snъ svoi. vъsprosūtъ chléba. Eda kamenъ podašz emu*. — Je zajímavé, že v Conevových dokladech, i u většiny případů, kde se skutečně střídá reflexivní přivlastňovací zájmeno s genitivem, nepřivlastňuje se gramatickému podmětu věty, ale předmětu. O ostatních dokladech, kde je střídání doloženo, se Conev ani Páta⁶ nezmiňují. Pro srovnání cituji i texty latinské. Shody s nimi jsou velmi zajímavé, ale činit závěry jen na základě tohoto materiálu by bylo předčasné.

a) Genitiv × přivlastňovací zájmeno 1. os. sg.

Mt 27,35 *razdělъše rizy ego Z M A S Dobř × rizy moq Vr τὰ ἱμάτια αὐτοῦ*. Vračanské evangelium mohlo být v tomto případě ovlivněno textem žalmu. Srv. s latinou: *diviserunt vestimenta ejus, sortem mittentes: ut impleatur quod dictum est per Prophetam: Diviserunt vestimenta mea sibi* Vulg It.

b) Genitiv × posesivum 1. os. pl.

Lc 1,77 *vъ otъpυštenie grěchovъ ichъ M × grěchъ našichъ Dobř Z ἀμαρτιῶν αὐτῶν peccatorum eorum* Vulg It.

c) Genitiv × posesivum 2. os. pl.

Mt 18,35 *ašte ne otъpυšaete ... přęgrěšeníichъ Zb × přęgrěšenja ichъ Vr A × přęgrěšení vašichъ Dobř τὰ παραπτώματα αὐτῶν*.

d) Genitiv × reflexivum

Mt 3,4 *i poešt usniněnto o črěslěcht svoicht A × č. jeho Deč S et zonam pelliceam circa lumbos suos* Vulg It *περὶ τὴν ὀσφὸν αὐτοῦ*; — Mt 16,27 *i togda vřzdast komuždo po děaniju ego Zb × po dělomt svoimt M Dobř katá τὴν πρῶξιν αὐτοῦ secundum opera ejus* Vulg It; — Mt 18,34 *doideže vřzdast vřst dlřgt svoi Zb M S Vr × dlřgt vřst A × dlřgt ego Dobř tō oφειλόμινον αὐτῶ universum debitum* Vulg It; — Mc 1,6 *i poešt ustměnto o črěslěcht ego Z M S Dobř × svoicht A περὶ τὴν ὀσφὸν αὐτοῦ circa lumbos ejus* Vulg It; — Lc 1,32 *i dast emu gb. bř přestolt dāda oca ego Z A M Dobř × svoego Vr τῶ πατρὸς αὐτοῦ sedem David patris ejus* Vulg × *patris sui* It; — Lc 1,59 *i naricaachō e imenemt oca svoego zacharije Z A M Vr × oca ego Dobř τῶ πατρὸς αὐτοῦ nomina patris ejus* Vulg × *patris sui* It. U tohoto dokladu by v Dobř bylo možn uvažovat také o dodatečné úpravě podle řečtiny; — Lc 3,19 *oblícaemt imt o irodědě ženě bratra svoego Z M × brata ego Dobř tōu ἀδελφοῦ αὐτοῦ uxore fratris sui* Vulg It. V Dobř by mohlo jít o příklon k řeckému originálu; — Lc 9,42 *i vřdast i ocju ego Z M Dobř × materi ego A × ocju svoemu S τῶ πατρὶ αὐτοῦ patri suo* Vulg × *patri ejus* It.

e) Genitiv × nové tvary přivlastňovacích zájmen. Ve středobulharských památkách můžeme zachytit vznik nových zájmen přivlastňovacích. První a druhé osobě se ve staroslověštině přivlastňovalo zvláštními přivlastňovacími zájmeny, pro třetí osobu se však užívalo genitivu původně ukazovacího zájmena. Původní disproporce mezi vyjadřováním posesivity u zájmen 1. a 2. osoby a vyjadřováním posesivity u zájmen 3. os. se vyrovnávala tak, že se v období středobulharském k zájmennému genitivu původně ukazovacích zájmen přidávaly koncovky přivlastňovacích adjektiv a takto vzniklý tvar se začal chápat jako nominativ posesiva třetí osoby. Počáteční *n-* se k zájmenu připojilo od předložek. Tak se vytvořily novobulharské tvary *negov*, *-a*, *-o*, *nein*, *nejna*, *nejno*, *techen*, *tjachna*, *tjachno*. Koncovky přivlastňovacích adjektiv pronikaly ve střední bulharštině ke genitivu ukazovacích i osobních zájmen.⁷ Všechny doklady, které cituji, jsou ve spojení se jménem *učeník*. J 9,28 *ty učeník esi togo Z A M Vr × togovt Dobř*; — J 18,17 *eda i ty učeník esi čka togo Z M A × člōka sego Dobř A S × ot učnk egovt Vr*; — J 18,25 *eda i ty oty učeník ego esi Z A M S Vr × učeník esi togovt Dobř*.

3. Genitiv a dativ. Adnominální genitiv a dativ stojí vedle sebe jako syntaktická synonyma již v staroslověštině. Přibývání dativu v staroslověnských památkách se pokládá za progresivní vývojový rys, směřující ke splynutí těchto pádů v bulharštině. Expanzi dativu nám může velmi dobře dokumentovat několik dokladů z evangelií, v nichž nacházíme v jedné části několikanásobného přivlastku genitiv a v druhé dativ. Z těchto případů by se dalo soudit, buď že se genitivu a dativu užívalo běžně zcela paralelně, nebo, což je pravděpodobnější vzhledem ke vzrůstajícímu počtu dativů, že genitiv byl dativem vytlačován.

Lc 11,39 *vněšneję stěklěncę i bljudomt očičtaete Z × stěklěnici bljudomt Dobř × stěklěnici i misē M tō ēξωθεν τῶ ποτηρίου καὶ τῶ πίνακος*; — J 11,1 *bē že... oty vitanije gradbca marina i marty sestry eje Z A M S Dobř × mar'thi sestřę ego Vr Μαρία καὶ Μάρθα τῆ ἀδελφῆς αὐτῆς*.

Zajímavé je rovněž místo Mt 26,7, kde Vr ponechává přivlastňovací genitiv ego a participium, které se ve staroslověnských textech shodovalo s genitivem zájmena, mění se v dativ absolutní: *i vřzliē na glavę ego vřzležešta Z A M S × na glavę ego*

υεζλεζοϛtuemu Vr × na glavq isū υεζλεζοϛtu emu Dobř *ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ἀνακειμένον.*

I když dativních vazeb přibývá, není jejich vzrůst ve středobulharských evangeliích nijak prudký. V dokladech se nám ukazuje tento stav:

A. Texty středobulharské se odchyľují jako celek od textů staroslověnských.

- a) Texty středobulharské mají dativ proti genitivu textů staroslověnských. Mt 22,24; Mc 11,15; Lc 6,41; Lc 7,12; Lc 7,38; Lc 14,14; J 3,35.
- b) Texty středobulharské mají genitiv proti dativu evangelií staroslověnských: Mt 3,8; Lc 19,44; J 13,1. Ve všech těchto dokladech má řecká předloha genitiv, takže lze soudit na dodatečnou úpravu středobulharských textů podle ní.

B. Část textů středobulharských se shoduje s částí textů staroslověnských.

I. Odchyľky od souboru excerpovaných památek má Z.

- a) Z má dativ proti genitivu ostatních rukopisů: Mt 4,15; Mt 10,2; Mt 10,5; Mt 12,25; Mt 13,27; Mt 13,39; Mt 14,36; Mt 16,4; Mc 5,40; Lc 22,25.
- b) Z má genitiv proti dativu ostatních rukopisů: Mc 9,35; Mc 14,59; Lc 6,6; J 5,3.

II. Odchyľky od souboru excerpovaných kodexů má A.

- a) A má genitiv proti dativu ostatních rukopisů:^s Mt 9,29; Mt 4,21; Mc 1,4; Lc 11,8.
- b) A má dativ proti genitivu ostatních textů: Mt 4,23; Mt 24,8 (*υεζε ζε σι ναεζλο βολεζμι* Zb S Vr — tento tvar může být považován buď za gen. pl. nebo za gen. sg. nebo za dat. sg., doklad je tedy nejasný × *βολεζμι* M × *βολεζνμτ* A); Mt 25,6; Mt 27,29; Lc 1,5 (v tomto případě má A překlad podle řečtiny); J 3,33.

III. Odchyľky od souboru excerpovaných kodexů má M.

- a) M má genitiv proti dativu ostatních rukopisů: Mt 10,2; Mt 12,25; Mt 13,30; Mt 16,4; Lc 1,2; Lc 19,14.
- b) M má dativ proti genitivu ostatních rukopisů: Mt 11,20; Mc 1,7 (tvar v Z A S může být buď genitiv duálu nebo dat. sg., jasný dativ je pouze v M); Mc 14,59; Lc 7,37; J 4,14.

IV. Odchyľky od souboru excerpovaných kodexů má S.

- a) S má genitiv proti dativu ostatních textů:^s Mt 17,22.
- b) S má dativ proti genitivu v ostatních textech: Mt 4,21; Mt 5,45; Mt 7,3; Mt 7,27; Mt 8,14; Mt 8,15; Mt 9,10; Mt 9,20; Mt 9,34; Mt 9,35; Mt 12,33; Mt 14,14; Mt 14,20; Mt 18,10; Mt 18,16; Mt 18,25; Mt 21,40; Mt 24,21; Mt 27,6; Mt 27,8; Lc 12,39; Lc 14,21; J 7,38.

V. Odchyľky od souboru ostatních kodexů má Dobř.

- a) Dobř má genitiv proti dativu ostatních textů: Mc 6,22; J 19,2; J 19,14.
- b) Dobř má dativ proti genitivu ostatních textů: Mt 21,12; Mt 27,24; Mt 27,60; Mc 5,25; Mc 7,35; Mc 9,35; J 6,7; J 21,20.

VI. Odchytky od souboru excerpovaných památek má Vr.

- a) Vr má genitiv proti dativu ostatních rukopisů: Mt 26,28; Lc 21,22; J 18,13.
- b) Vr má dativ proti genitivu ostatních textů: Mt 4,18; Lc 8,51; Lc 14,17; J 5,6; J 19,25.

VII. Odchytky od souboru excerpovaných kodexů má Dobrom.

- a) Dobr má genitiv proti dativu ostatních textů: Mc 12,23; J 13,1.
- b) Dobr má dativ proti genitivu ostatních textů: J 12,40; Mc 12,19; Mc 13,27; Mc 16,3; Lc 3,1; Lc 20, 28; Lc 24,7.

VIII. A a Vr se shodují proti ostatním textům.

- a) A a Vr mají genitiv proti dativu ostatních textů: Lc 10,2.
- b) A a Vr mají dativ proti genitivu ostatních textů: Mt 26,67; Mt 27,29; Lc 6,10; Lc 23,49.

IX. S a Dobř se shodují proti ostatním textům.

S a Dobř mají dativ proti genitivu v ostatních rukopisech: Mt 24,43; Mc 5,29; Lc 2,22; Lc 8,44. Opačný případ nenastává.

X. M a Dobř se shodují proti ostatním textům.

- a) M a Dobř mají genitiv proti dativu ostatních textů: Lc 2,41; Mt 14,36; Mc 5,40.
- b) M a Dobř mají dativ proti genitivu ostatních rukopisů: Mc 15,46.

XI. A a Dobř se shodují proti ostatním textům.

A a Dobř mají genitiv proti dativu ostatních textů: Lc 3,8.

XII. Vr se shoduje s S proti ostatním textům.

S a Vr mají dativ proti genitivu ostatních excerpovaných památek: Lc 22,44. Opačný případ jsem nenašla.

XIII. Vr se shoduje s Dobrom proti ostatním rukopisům.

Vr a Dobr mají dativ proti genitivu ostatních textů: Lc 21,24; J 4,42.

Na ostatních místech, kde se střídá genitiv s dativem, shodují se kodexy takto: (nejprve vypočítávám památky s genitivem) Mt 17,1 M Dobř Vr × Zb A Sreč; Lc 2,32 Z A M Dobř × Dobrom Vr S; Lc 3,3 M × Dobrom, Z Dobř S A mají poněkud odlišný překlad; Lc 3,3 Z S × A M Dobrom; Lc 3,4 Z A M × Dobrom (dat. pl.) × Dobř (*slovesy*) × S jiný překlad; Lc 8,43 Vr A M × Z Dobř × S jiný překlad; Lc 8,44 M × Z A S × Dobř (*rizn*); Lc 10,21 Z A M × Vr Dobř S; Lc 24,47 A M × Z Dobř Vr Dobrom; J 5,29 Vr A Dobř × Z M; J 12,36 Dobř A S × Z M Vr.

Při zkoumání dokladů se nám objeví překvapující skutečnost, že bohatší na dativy než památky středobulharské je Savvina kniha. Středobulharské památky jako celek mají pouze v sedmi případech dativ tam, kde staroslověnské texty užívají genitivu. Jsou však i doklady opačné. Jednotlivě se nám jeví památky na místech, kde se střídá genitiv s dativem, takto:

Památka	Genitiv	Dativ	Adjektivum	Jiný pád
Z	74	32	1	1

U jednoho dokladu nelze rozhodnout, zda jde o gen. či dat.

M	83	28	—	1
A	69**	25	1	1
S	14**	39	—	— 1 kompositum
Dobř	53	33	1	1

U jednoho dokladu nelze určit, zda jde o 2. pl. nebo 3. sg.

Vr	50	29	1	—
----	----	----	---	---

U jednoho dokladu může jít o 2. pl. nebo 3. sg., u dvou dokladů nelze říci, zda jde o gen. nebo dat.

Zb	4	2	—	—
----	---	---	---	---

U jednoho dokladu může jít o 2. pl. nebo 3. sg.

Zkoumáme-li, za jakých podmínek se genitiv s dativem střídají, dostaneme tento obraz: ve 114 případech je řídicím členem genitivní vazby substantivum, ve dvou dokladech je to substantivizované participium, rovněž ve dvou dokladech adjektivum, v jednom případě je řídicím členem zájmeno, v jednom superlativ. — Členem říze-
ným je v 82 případech substantivum, v 38 případech zájmeno. Z toho ve 27 případech jde o substantivum životné, v 55 dokladech o substantivum neživotné. Substantiva životná jsou v genitivu adnominálním vůbec méně častá než neživotná. Pokud se vyskytují, je to hlavně v plurálu.⁹ Percentuálně převažují v pl. substantiva životná, v sg. neživotná (v pl. 10. živ., 4 neživ., v sg. 16 živ., 50 neživ., v duálu 1 živ. a 1 neživ.).

Podíváme-li se na konkurenci genitivu a dativu z hlediska funkčního, vidíme, že je nejčastější při vyjadřování významu přivlastňovacího (64 dokl.). Zvláště mnoho se vyskytuje záměna přivlastňovacího genitivu zájmena 3. osoby dativem, kde je smě-
řování k novobulharskému přivlastňování typu *majka mi* nejmarkantnější. Kromě toho se zaměřoval s dativem také genitiv obsahový (13 dokl., to jest genitiv, který blíže určuje věcný obsah řídicího substantiva, dále genitiv objektivní (14 dokl.), genitiv subjektivní (10 dokladů), gen. celkový (11 dokl.), gen. zřetele (5 dokl.); u jednoho dokladu nelze určit, zda jde o genitiv subjektivní či objektivní; konkurenci je zasažen i genitiv látky a genitiv účelu. Oblast, v níž probíhala záměna mezi genitivem a dativem, je tedy významově velmi neurčitá a nelze ji nijak přesně vymezit. Je to v podstatě „adnominálnost“ v nejšířím smyslu toho slova.

Podle našeho materiálu nikdy nedošlo k nahrazení genitivu množství dativem po číslovkách. U tohoto typu se ubíral vývoj k nové bulharštině zřejmě jiným směrem. Genitiv se pravděpodobně nahradil přímo „obecným“ tvarem jména a nebylo třeba složitějšího vývoje přes dativ. Naše doklady ukazují, že se dativ nevyskytoval ani po

měrových substantivech místo genitivu množství. Je však možné, že v jiných textech začal i v této funkci pronikat.

Je třeba se zmínit také o poměru k řeckému originálu. V převážně většině dokladů, u nichž se projevuje konkurence genitivu a dativu, má řečtina genitiv. Na užití genitivu mohl mít vliv tedy také řecký originál. Tímto způsobem však nelze osvědčovat všechny doklady.¹⁰

Ve verši Lc 1,5 má řecký originál pouze dativ. Vlivem řecké předlohy se mohl dativ dostat do A — ostatní památky mají genitiv. Dativ tedy nelze ve všech případech považovat za projev speciálně staroslověnského vývoje. Nasvědčují tomu i doklady Mt 13,27 a Lc 23,49, kde má řecký originál dativ i genitiv a stejně tak texty staroslověnské.

4. Genitiv se střídá s jinými pády.

A. Genitiv u supina. V staroslověně stává genitiv zpravidla také u supina. O supinu se soudí, že je to ustrnulý pád podobně jako infinitiv. Někteří badatelé pokládali genitiv při něm stojící za adnominální. I když se dnes supinum většinou počítá mezi tvary slovesné a genitiv při něm stojící se zařazuje mezi genitivy při slovesech pohybu, popíši stručně pro úplnost osudy supina a jím řízeného genitivu ve střední bulharštině.

Supinum už ve stl. památkách začalo ustupovat infinitivu. Na materiálu kodexu Zografského to dokazuje Josef Kurz.¹¹ Dnešní slovanské jazyky mají ze supina pouze zbytky. Nejdále došel vývoj v bulharštině, která nejen ztratila supinum, ale i infinitiv nahradila opisem *da* + určitý přítomný tvar slovesný. Ústup supina se projevuje už v památkách středobulharských, kde je supinum nahrazováno infinitivem nebo tvarem jiným.

Počátkem tohoto procesu jsou poznamenány již staroslověnské kanonické památky. Genitiv byl nahrazen akusativem v těchto dokladech: Lc 7,26; Mt 9,13; Mt 10,35; Mc 2,17; Lc 4,18—19; Lc 23,32. Došlo-li k záměně supina infinitivem, genitiv buď zůstal (Lc 12,49 *ogně pridě vovrěště vō zemljō M × vovrěšti Z Dobř*) nebo se nahradil akusativem (Lc 4,18 *poszla mē iscěliti sbrkrušenychr srdcemž A × cěliti sbrkrušenye srđbocemž S; Dobř a M* mají v tomto verši dokonce vazbu supinum + akusativ: *iscěliti sbrkrušenye srđbocemž*). Podobný stav je i v středobulharských památkách, jenže dokladů s variantami přibývá. Genitiv se tam někdy drží vlivem tradice nejen u infinitivu, ale i u jiných tvarů nahradivších supinum.¹² (Pokud nelze určit, zda jde u životných maskulin o genitiv nebo akusativ, neuvádím doklady mezi středobulharskými odchylkami od usu, i když v této době jsme již ochotni pokládat tyto tvary spíše za akusativy než za genitivy.) — Genitiv je vystřídán akusativem v těchto dokladech (bez ohledu na to, bylo-li v nich supinum zachováno, nebo nahrazeno jiným prostředkem): Mt 9,13; Lc 5,32 (substantivní tvar *trbstě* ve Vr by mohl být akusativ, participiální tvar *kolěblemy*; však ukazuje ještě na genitiv); Mt 18,11; Mt 20,1; Mt 21,34; Mt 24,18; Mt 26,55; Mc 5,14; Lc 4,18; Lc 15,15; J 21,3.

B. Genitiv se střídá s instrumentálem. V staroslověně se používalo pro vyjádření kvality vedle genitivu také instrumentálu: *čkr̄b nečistom̄b dčhom̄b Z*. Vývoj ve středobulharských textech se projevuje tak, že v několika dokladech Dobřejšova evangelia je instrumentál proti genitivu ostatních památek. Pro bulharštinu bychom však očekávali spíše vývoj opačný. Tuto záměnu lze stěžejí pokládat za syntaktickou inovaci v době, kdy byl v bulharštině instrumentál na ústupu. Nelze vyloučit možnost, že tyto tvary přejala Dobřejšovo evangelium ze staroslověnského

originálu, z něhož bylo opisováno. Naše doklady jsou v duálu, takže na udržení tohoto tvaru mohla působit také skutečnost, že instrumentál měl v duálu stejný tvar jako dativ, jehož frekvence v té době stoupala. Jde o tyto doklady: Lc 2,42 *i egda bys bi lěte* (= isusť) Z S × dvojoju na desete lětu A M × dvěma na desete lětoma Dobř; Lc 8,42 *dršti inočeda bě emu ěko i dvojoju na desete lětu* Z A M S Vr × dvěma na desete lětoma Dobř.

5. Odchylky v syntaxi číslovek. V staroslověnštině vystupují číslovky od jedné do čtyř jako číselná adjektiva a shodují se s počítaným předmětem v pádě, a pokud je to možné, také v čísle a rodě. Zvláštní případ představují vazby *edinvъ*, *eterъ* aj. s genitivem, kde *edinvъ*, *eterъ* měly substantivní platnost a substantivum v genitivu vyjadřovalo celek, z něhož se vyjímala nějaká část. V středobulharských textech — a někdy už i v stal. — u některých dokladů tohoto typu nastává ve slovním spojení *edinvъ*, *eterъ* + substantivum významový přesun. Nositel syntaktických vztahů se stává substantivum, zatímco *edinvъ*, *eterъ* aj. ztrácejí substantivní platnost, vystupují ve větě jako shodný přívlástek a sblíží se tak syntakticky s číslovkami malého počtu v jejich základní funkci. Např.: Lc 20,39 *otvěstavše že eteri knižnikъ řeše* Z × *eteri knižnici* Dobř × *edini knižnici* M; — Mc 16,2 *vb edinъ sobotъ pridose* Z A M × *vb edinъ sobotъ* Dobř. — Podobné doklady u *edinvъ* jsou J 20,19 A × Vr Dobř; Lc 24,1 Z A × Dobř M. Mt 11,2 *poslavъ učenyky svoimi řeče* Z M A × *posla dva učnykъ svoichъ* Vr × *dva učnyka* Dobř; — Lc 1,16 *i mnogy snovъ ilevъ obratitъ* Z A M *i mnogy sny isrlvi obratitъ* Vr Dobř.

Číslovky od pěti do desíti mají v staroslověnštině substantivní charakter.¹³ Chovají se jako číselná substantiva a vyžadují genitiv počítaného předmětu. Od substantiv se však liší tím, že — podle našeho materiálu —¹⁴ nikdy nedochází k nahrazení genitivu u číslovek adjektivem nebo dativem, jak tomu bývá v jiných významových kategoriích adnominálního genitivu. Ve středobulharských rukopisech pokračuje ztracení substantivního charakteru číslovek, které započalo již v staroslověnštině. Počítaný předmět přestává být řízen číslovkou, tj. přestává být v genitivu, a řídí se kontextem, tj. skloňuje se sám v těchto případech: Lc 15,7; Lc 14,31 — *inovace* je již v textech stsl. Lc 19,17 *oblaste imy nadъ desetъjo gradъ* Z A M Vr × *desetъjo grady* Dobř; — Mt 18,13 *pače neže o deveti desetъ i deveti ne zablōždъšichъ* Zb A M S Vr × *o devetъ desetichъ i devetъ ne zablōždъšichъ* Dobř; — Lc 12,52 *bo detъ bo otъ selē pětъ v edinomъ domu razdělenъ* Z × *razdělenii trie na dva* Dobř.

Jindy bývá číslovka základní nahrazena řadovou. Např.: Mt 17,1 *i bystrъ po šestъ denъ M Zb šestemъ dni* Dobř. Podobně si počíná Dobř i ve verších Mc 9,2 a J 20,26. V posledním případě se objevuje ve Vračanském evangeliáři po předložce tvar, který by mohl být nominativem (nejde-li pouze o chybu): *po osmyj dŕvъ*.

U číslovek od 11 do 19 býval syntakticky řídící první člen předložkového číselného výrazu. Tedy číslovka 12 vyžadovala nominativ duálu, číslovky 13, 14 nominativ plurálu atd. Toto pravidlo ve střední bulharštině již neplatí. Složený číslovkový výraz je chápán jako celek a počítaný předmět u něho stojí v genitivu plurálu. Počátky tohoto procesu nacházíme již v staroslověnštině.

a) Řídící číslovka je 12: Mt 14,20 *i vszeše izbytky ukruchъ bi koša isplnъ* Z M × *isplnъ vi košnykъ* Vr × *vi košnicъ isplnъ* Dobř. Ve verši Mt 9,20 má inovaci Vr, v Mt 26,53 Dobř, Mc 5,25 Z A M Dobř S, v případě Mc 6,43 Dobř, Lc 9,17 Dobř M, J 6,13 *drva na desete koša* Z × *dvě na desete košnici* A × *vi košnicъ* Vr.

b) Řídící číslovka je 14. U této číslovky mají texty staroslověnské i středobulharské již genitiv plurálu. Je to ve verši Mt 1,17.

Ve středobulharských evangeliích nalézáme dále ve spojení s číslovkami tvary, které se nabízejí k výkladu jako nominativy. Nemůžeme je však charakterizovat tímto způsobem, dokud nebudou zcela objasněny hláskoslovné změny, probíhající v té době ve střední bulharštině. Ve větné souvislosti se tyto tvary jeví jako na číslovce nezávislé a číslovka je pouze významově doplňuje. Jsou to tyto případy: Mt 14,21 *ѣтѣиучѣъ же бѣаше мождѣ петѣ тысѣштѣ* Z S Vr × *мождѣ ѣ тысѣштѣ* Dobř. — Nebo Mt 15,38 *и ѣтѣиучѣъ бѣаше четѣри тысѣштѣ мождѣ* Z A S × *четѣри тысѣштѣ мождѣ* Z A S × *четѣри тысѣшта мождѣ* Vr × *ѣ тысѣштѣ мождѣ* Dobř. — U substantiva *мождѣ* se vyskytuje tento případ ještě ve verších Mc 6,44 Dobř, Lc 9,14 Dobř, J 4,18 Dobř, J 6,10 opět Dobř. — Kromě toho jsou nejasné i doklady jako Mt 18,21 *и отпусти ѣму до седѣмѣ кратѣ* Zb M × *до ѣ кратѣ* Dobř. Podobně čteme ve verši Mt 18,22 Dobř. — Podobné tvary se objevují na jiných místech i ve Vr: Lc 14,19 *сѣпрогѣ воловъныхѣ купичѣъ петѣ* Z A M Dobř S × *сѣпрогѣ воловъны купичѣъ ѣ* Vr; — J 2,6 *бѣ же ту водоносѣ камѣнь шестѣ* Z A M Dobř × *водоносѣ камѣнныи* Vr; — J 19,39 *несѣ смѣшеніе зѣрно и отгѣино ѣко и литѣръ сѣто* Z A × *литѣръ* Dobř × *литѣръ сѣтъ* Vr. — Mc 8,19 *егда петѣ члѣбѣ прѣломичѣъ въ петѣ тысѣштѣ* Z M × *и петѣ тысѣштѣ* Dobř. Tvar *тысѣштѣ* by se tu dal vykládat jako ja-kmenový genitiv plurálu, avšak u substantiva *тысѣшта* je to nepravděpodobné.

Závěr. Pokud jde o poměr mezi texty staroslověnskými a středobulharskými, jak se nám projevuje v oblasti bezpředložkového adnominálního genitivu, lze říci, že středobulharská evangelia jsou v podstatě texty staroslověnské, v nichž se vyskytují některé inovace. To je zcela pochopitelné u textů opisovaných z „posvátných“ předloh staroslověnských. Odchylek, způsobených pravděpodobnou dodatečnou úpravou podle řeckého originálu, je poměrně málo.

Progresivní tendence, které by naznačovaly směr vývoje k nové bulharštině, se objevují v některých případech jaksi zárodečně již v textech staroslověnských a ve středobulharských památkách jsou většinou pouze rozhojněny. Vliv živého jazyka v oblasti našeho zkoumání nebyl velký, markantněji se projevil pouze u číslovek. Prostředek vysloveně nový je posesivní zájmeno 3. os.

Přehledně lze zjištěná vývojová fakta shrnout do těchto bodů:

1. Nahrazování genitivu adjektivem obráželo snad zčásti živý úzus. Adjektivum ovšem neproniká po číslovkách a řídké je i u substantiv měrových.

2. Z genitivního tvaru ukazovacích zájmen vznikají působením přivlastňovacích adjektiv nová posesivní zájmena 3. os. — Jsou doložena nepatrně; ve střbulh. evangeliích jsou tak dosvědčeny samy počátky jejich vzniku.

3. Konkurence genitivu a dativu adnominálního. Při zkoumání překvapuje skutečnost, že nejpokročilejší ze zkoumaných památek v užívání dativů je Savvina kniha. Nikdy nenastupuje dativ, je-li řídicím členem genitivní vazby číslovka nebo měrové substantivum. Často proniká dativ ve funkci přivlastňovací. Poměrně velmi archaické jsou při zaměňování genitivu dativem nadpisové části A a Vr. U některých substantiv stojí pouze genitiv, jinde se střídají pády oba. Např. subst. *strastѣ* má doloženo v A pouze vazby genitivní a ve Vr ve dvou dokladech začínají pronikat dativy: 1.172b *стрѣсъ стго мѣника неостора и капетолинѣъ*; 1.182b *strastѣ стѣйма без'mezdnikoma kira oana*. Pouze genitivní vazby mají v obou kodexech substantiva *прѣображеніе, усѣпеніе, срѣженіе, вложеніе, усѣкновеніе, богоявленіе, зачѣло, обрѣзаніе, сѣнемѣ, навѣчеріе, покои, мождѣніе, прѣставленіе, въздѣженіе, родство, прѣломѣніе* — Proti tomu mají pouze dativní vazbu podstatná jména *служѣба, прінесеніе, обновленіе, начѣтѣкъ, възнесеніе, възвращеніе*. — Genitiv a dativ mají doložena substantiva *положеніе, поклоненіе, strastѣ, свѣštenіе, въздѣвгѣ, обрѣтеніе, зачѣтіе, благověštenіе, памѣтъ*. —

U výrazů eliptických¹⁵ (jako *stago apla evġsta matea, otr luky* aj.) je v A 5 jasných dativů a u dvou dokladů se vedle genitivu jednoho substantiva objevuje u druhého substantiva dativ. Vr má v tomto případě pouze jediný jasný dativ a ve dvou dokladech dativ proniká, zbytek jsou genitivy. Středobulharské texty tedy ani v tomto případě nepřekvapují množstvím dativů, spíše naopak. Podle dokladového materiálu by se dalo soudit, že dativ se uplatňoval slaběji u abstrakt.

4. Místo genitivu u supina nastupuje akusativ — v některých případech již jde vlastně o vazby infinitivu a akusativu.

5. V oblasti číslovek pokračuje vývoj, započatý v staroslověnských evangeliích. Číslovky od desíti výše vyžadují počítaný předmět v genitivu plurálu. V několika případech se u číslovek od pěti výše objevují místo očekávaného genitivu v Dobř a Vr tvary, které nelze dobře vyložit.

6. Počátek ztráty deklinace lze pozorovat ve Vr na listě 170a *pamot stgo apsla lukq*. Tvar *lukq* se nedá hláskoslovně ani morfologicky jako genitiv vyložit. Nabízí se vysvětlení, že jde o *a*-kmenový akusativ, který byl užít místo genitivu, tvaru pro živou řeč již neobvyklého. Podobné doklady našel Kulbakin¹⁶ v Bojanském evangeliu (je jich asi 20). V E 397 je jeden doklad tohoto typu: *apsla thome*. Podle Páty¹⁷ převládá ve zlomku *ę* v platnosti *ę*, je tedy možno čísti tento tvar jako *thomę*. Tyto případy, stejně jako tvar *lukq* ve Vr, je třeba pokládat za doklad procesu ztráty deklinace. Jako nominativ vypadá tvar *kozma* na listě 194 ve Vr; může se však vysvětlit také příklonem k tvaru *damijana*, snahou, aby obě jména vedle sebe stojící měla stejné genitivní zakončení.

POZNÁMKY

¹ Tato stať je výtahem z diplomové práce o genitivu adnominálním, rozdělená na dvě kapitoly. První zpracovává skladební shody mezi texty staroslověnskými a středobulharskými, jichž je převážná většina. Kapitola druhá se zabývá syntaktickými rozdíly mezi staroslověňštinou a střední bulharštinou a z této kapitoly čerpám materiál pro článek.

² V. Jagić, *Evangeliarum Dobromiri*, Wien 1898.

³ R. Večerka, *Ke konkurenci adnominálního genitivu a adjektiva v staroslověňštině*, Sborník prací FFBU, VI A, 1957, 25–38.

⁴ Kiril Mirčev, *Upotreba na väzvatnato pritežatelno mestoimenie svoj v staro- i novobälgarski ezik*, God. na sof. universitet 1946, str. 9.

⁵ B. Conev, Předmluva k „*Vračansko evangele*“, Sofia 1914.

⁶ J. Páta, *Nové příspěvky k dějinám středobulharského jazyka a písemnictví*, Praha 1916.

⁷ Kiril Mirčev v *Istoričeska gramatika na bălgarskija ezik*, Sofia 1955, str. 127, uvádí pro střední bulharštinu v sg. m. tyto nové tvary přivlastňovacích zájmen: *negovъ, segovъ, togovъ, onogovъ*.

⁸ Doklady tohoto typu nemám zachyceny v úplnosti, protože u A a S jsem excerpovala pouze paralelní místa.

⁹ R. Večerka v článku citovaném v pozn. 3 ukazuje, že v staroslověňštině se užívá k vyjádření posesivního vztahu holého životného jména zpravidla adjektiva. Přivlastňovací genitiv holých životných substantiv, pokud se vůbec vyskytuje, bývá většinou v plurálu. Pokud se životná substantiva objevují v genitivu sg., lze najít pro jeho užití zvláštní motivy. Moje doklady mohou podepřít rozšíření tohoto poznatku i na adnominální dativ.

¹⁰ Viz K. Horálek, *Evangeljáře a čtveroevangelia*, Praha 1954, str. 136n.

¹¹ J. Kurz, *K otázce členu v jazycích slovanských, se zvláštním zřetelem k staroslověňštině*, Byzantinoslavica VII, 1937/38, str. 292n.

¹² Materiál z Dobřejšova evangelia ukazuje, že supinum bylo v Bulharsku již ve 13. stol. tvarem mrtvým. V řeči mluvené se zřejmě neužívalo vůbec a pouze účta k posvátnému textu vedla k tomu, že se někdy dostalo do evangelních rukopisů. V Dobřejšově evangeliu je supinum doloženo pouze ve verších Mt 10,35 a Lc 4,18–19. V dokladu Mt 27,49 proti *pride iliě spše ego* v rukopisech staroslověnských má Dobř *ašte pridete iliija spseli ego* a v Mc 15,36 proti *ašte pridete iliě snetz ego* v Z překládá Dobř *spseli ego*. V Dobř se v těchto dokladech nahrazuje

supinum třetí osobou sg. prézenta. V Lc 19,4 proti *valéze na sukomarijo viděť isusa* v A se shoduje Dobř z M a Vr: *da viděť isa*. Ve všech ostatních excerpovaných případech je v Dobřjšově evangeliu místo supina infinitiv.

Vračanské evangelium užívá supina často. Patří k těm památkám, které supinum zachovaly a kladou je nejen tam, kde v staroslověnských textech tento tvar zpravidla stává, ale i místo infinitivu: *kako možetъ člvěkъ roditъ se cъrъ sy* J 3,4 aj. Tato přemíra supina rovněž svědčí o tom, že tvaru se již nerozumělo. Kromě toho některé doklady z Vr dokazují, že písaři splývalo supinum se třetí osobou: *vedošъ se išsomъ ina dva zloděg ubiqtъ* místo očekávaného *ubitъ* (Lc 23,32), nebo Mt 27,49. Nepochybné supinum je doloženo v Mt 5,17 a Lc 14,19. V 11 dokladech je místo supina infinitiv: Mt 8,29; Mt 9,13; Mt 18,11; Mt 20,1; Mt 21,34; Mt 26,55; Lc 1,59; Lc 4,34; Lc 19,10; J 21,3; Lc 15,15.

U případu Lc 19,4 má Vr ve shodě se Z M Dobř tvar opisný proti supinu v A. Místo Mt 22,11, kde má Vr *vyšed cъr i viděť vřzlezčstichъ* × *vřsedъ še cъrъ viděť vřzlezčstichъ* v M A Zb, dokazuje, že písař asi neznal pravidla pro užívání supina, a proto si upravil text podle vlastního chápání. Pro to by mohl svědčit také doklad Mt 27,49 *ašte pridetъ ilija i spstъ ego*, kde si písař Vračanského evangelia vložil spojku *i*. Podobně je tomu v Lc 14,1 — *ijastъ*, jestliže na tomto místě jde skutečně o spojku a ne o pouhou grafiku.

V ostatních případech může jít buď o supinum nebo o třetí osobu. Z toho pětkrát najdeme ve Vr tvar *viděťъ* (Mt 11,7; Mt 11,8; Mt 11,9; Mt 28,1; Lc 8,35), v jednom dokladu tvar *sečtъ* (Lc 8,5). O supinum by tu šlo jen tehdy, kdybychom přijali, že se zde zaměňuje *ě* s nosovkami. Conev v čl. citovaném v pozn. 5 však změnu mezi *ě* a nosovkami v této pozici neuvádí jako pravidlo, takže je třeba připustit obě domněnky.

¹³ O tom shrnuje materiál R. Večerka v článku *K sintaksisu imen čislitelnych v staroslavjanskom jazyke*, Etimologicko-etnografiski izsledvanija v pamet na akad. St. Romanski, Sofia, 1960, str. 195—206.

¹⁴ Doklady pro staroslověnské období shrnuje v článku citovaném v pozn. 13. R. Večerka. ¹⁵ O těchto výrazech, a to hlavně o elipse substantiva *dnъ* píše R. Večerka ve stati *Genitiv data v staroslověňštině*, Slavia XXVI, str. 31—41.

¹⁶ S. Kul'bakin, *Materiály dlja charakteristiki sredne-bolgarskogo jazyka*, Izv. otd. russ. jaz. i slovesnosti Imperatorskoj akademii nauk, Sanktpetersburg 1899.

¹⁷ J. Páta, *Zlomek evangeliáre XIII. století sofjské národní knihovny (č. 397)*, Rozpravy české akademie F. J. pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1915.

СИНТАКСИС ПРИИМЕННОГО РОДИТЕЛЬНОГО БЕЗ ПРЕДЛОГА В СРЕДНЕБОЛГАРСКИХ ЕВАНГЕЛИЯХ

Настоящая статья ставит себе целью способствовать к познанию того, каким образом отражается развитие от староболгарского к новоболгарскому языку в области приименного родительного бес предлога в изданных евангельских памятниках 12 и 13 веков. На основе исследования материала автор приходит к следующим заключениям.

Среднеболгарские евангелия — это по существу старославянские тексты, в которых появляются в большей мере известные тенденции, существующие в зародышевом состоянии уже в старославянских текстах и намечающие развитие к новоболгарскому языку. Иноваций мало. Установленные факты касающиеся развития можно в общем подытожить следующим образом.

1. Замена родительного прилагательным — может быть — отражала частично живой узус. Она не осуществляется после числительных и редка тоже у существительных меры.

2. Из формы родительного притяжательных местоимений возникают под влиянием притяжательных прилагательных новые possessивные местоимения 3 лица. Они засвидетельствованы в незначительной мере, среднеболгарские евангелия свидетельствуют таким образом о начале их возникновения.

3. Конкуренция родительного и дательного приименного. При исследовании поражает то, что самым прогрессивным памятником — что касается употребления дательного — является Савина книга. Никогда не встречается дательный, если определяемым членом конструкции с генитивом числительное или существительное меры. Часто употребляется дательный в possessивной функции. Сравнительно очень архаистичными в отношении замены родительного дательным являются надписи кодекса Ассемана и Врачанского евангелия. По примерам можно было бы заключать, что дательный проникает менее у отвлеченных существительных.

4. Родительный у супина заменяется винительным — в некоторых случаях можно на самом деле говорить о конструкции инфинитива с винительным.

5. В области числительных продолжается развитие начавшееся в старославянских евангелиях. Числительные с десяти выше требуют существительное выражающее предмет счёта в родительном падеже множественного. В нескольких случаях встречаются у числительных с пяти выше место ожидаемого родительного в Врачанском и Добрейшевом четверо евангелии формы, которые нельзя хорошо изложить.

6. Начало утраты склонения можно наблюдать в Врачанском евангелии на листе 170a *paмѣt stgo ap̄sla luk̄o*. Форму *luk̄o* нельзя объяснить как родительный падеж с точки зрения фонетики и морфологии. Вероятным казалось бы объяснить ее так, что это винительный падеж — а основы, употребленный место необыкновенного уже в живой речи родительного: Около 20 подобных примеров нашел Кульбакин в Боянском евангелии, один пример находится в Евангелистории 397. Именительным можно было бы считать форму *kozma* на листе 194 в Врачанском евангелии, но ее можно объяснить тоже аналогией к форме *damijana*, тенденцией к тому, чтобы оба рядом стоящих существительных имели сходное окончание родительного.

SYNTAKTISCHE ENTWICKLUNG DES PRÄPOSITIONSLOSEN ADNOMINALEN GENITIVS IN DEN MITTELBULGARISCHEN EVANGELIEN

Dieser Aufsatz stellt sich die Aufgabe durch das Material zur Erkenntnis beizutragen, auf welche Weise sich die Entwicklung von der altbulgarischen zur neubulgarischen Sprache bei den präpositionslosen Adnominalgenitiv in den, im 12. und 13. Jahrhundert herausgegebenen Evangeliendenkmälern widergibt. Auf Grund der Materialanalyse komme ich zu diesen Schlußfolgerungen.

Die mittelbulgarischen Evangelien sind in ihrem Wesen altkirchenslawische Texte in denen bestimmte, in den altkirchenslawischen Texten schon gewissermaßen erscheinende und die Entwicklung zum Neubulgarisch andeutende Tendenzen vorliegen. Innovationen gibt es wenige. Übersichtlich können wir die festgestellten Entwicklungsfakta in diese Punkte zusammenfassen.

1. Das Ersetzen des Genitivs durch das Adjektivum wurde vielleicht teilweise durch den lebenden Usus beeinflusst. Es dringt nach den Numeralen nicht durch und ist selten auch bei den Maßsubstantiven vorhanden.

2. Aus der Genitivform der Possessivpronomen entstehen durch die Wirkung der Possessivadjektiven neue Possessivpronomen der 3. Person. Sie sind gering belegt, in den mittelbulgarischen Evangelien ist so der Anfang ihres Entstehens bezeugt.

3. Die Konkurrenz des Adnominal-Genitivs und -Dativs. Bei der Forschung befremdet die Tatsache, daß das progressivste Denkmal der Anwendung des Dativs das „Sava-Evangelium“ ist. Es tritt niemals ein Dativ auf, wenn als leitender Teil Konstruktion mit dem Genitiv ein Numerale oder ein Maßsubstantivum ist. Oft dringt der Dativ in der Possessivfunktion vor. Verhältnismäßig sehr archaisch sind bei dem Tauschen des Genitivs für den Dativ die Titelteile des „Assemankodex“ und des „Vračansko Evangele“. Nach den Belegen könnte man urteilen, daß der Dativ bei den Abstrakten schwächer durchgedrungen ist.

4. Anstatt des Genitivs beim Supinum tritt der Akkusativ an — in manchen Fällen handelt es sich eigentlich schon um Infinitiv- und Akkusativ-Gruppen.

5. Im Numeralengebiet setzt die in den altbulgarischen Evangelien angefangene Entwicklung fort. Die Numeralen von zehn aufwärts erfordern den gezählten Gegenstand im Genitiv des Plurals. In manchen Fällen erscheinen bei den Numeralen von fünf aufwärts anstatt des erwarteten Genitivs in dem „Dobrějšovo Četveroevangele“ und in dem „Vračansko Evangele“ Formen, die man nicht gut erklären kann.

6. Den Beginn des Deklinationsunterganges kann man im „Vračansko Evangele“ auf dem Blatt *paмѣt stgo ap̄sla luk̄o* beobachten. Die Form *luk̄o* läßt sich weder phonetisch noch morphologisch als Genitiv darlegen. Es bietet sich eine Erläuterung an, daß es sich um einem bei der lebenden Sprache nicht mehr Gewohnten *a*-Stammakkusativ, der anstatt eines Genitivs benützt wurde, handelt. Ungefähr 20 ähnliche Beläge hat Kulbakin im „Bojansko Evangele“ gefunden, einer ist im Evangelistarium 397. Wie ein Nominativ sieht die Form *kozma* auf dem Blatt 194 im „Vračansko Evangele“ aus, man kann sie aber auch als ein Enklitikon zu der Form *damijana* erklären, u. zwar als Produkt der Bestrebung den beiden nebeneinander stehenden Namen dieselbe Genitivendung zu geben.